

OSMANLI MİLLETİ'Nİ YARATMA ÇABALARINDAN TÜRKÇÜLÜĞE

6 Mart 2026

Yıldırım Koç

Günümüzde “Türk milliyetçiliği” dendiğinde genellikle anlaşılan, “Kemalist milliyetçilik” veya “devrimci milliyetçilik” değil, emperyalizmin çıkarları doğrultusunda ve onunla işbirliği içinde geliştirilmiş olan “gerici milliyetçilik”tir. Halbuki Türkiye’de güçlü bir “Kemalist milliyetçilik”, “Atatürk milliyetçiliği” veya “devrimci milliyetçilik” geleneği vardır. Birbirinin zıttı bu iki anlayışın farkında olmayanlar, milliyetçiliği “faşistlik” olarak suçlama hatasına bile düşmektedir. Halbuki, Türkiye’de günümüzde ülkemize saldıran emperyalist güçler ve yerli işbirlikçileri, aynı zamanda halkımızın büyük çoğunluğunun ekmeğine ve haklarına da saldırmaktadır. Ekmek ve hak mücadelesi ile sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesi ancak milliyetçi çizgide, anti-emperyalist, bağımsızlıkçı ve halkçı bir anlayışta geliştirilirse güç kazanabilir.

Türkiye’de milliyetçilik anlayışının gelişimi çeşitli aşamalardan geçti. Bu aşamalar bilinmeden, günümüzdeki çarpıklık ve algı hatası anlaşılabilir. Bu süreçte aşağıdaki aşamalardan söz edilebilir:

- Osmanlı milliyetçiliğinden Türkçülüğe (Türk ırkçılığına, Turancılığa) geçiş,
- Türkçülükten Atatürk milliyetçiliğine geçiş,
- Atatürk milliyetçiliği (1923-1942),
- İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman etkisiyle yeniden Türkçülük (1942-1944),
- Sovyetler Birliği’nin Stalingrad ve Kursk zaferlerinden sonra Türkçülere yapılan baskılar ve Atatürk milliyetçiliğine dönüş (1944-1946),
- Soğuk Savaş döneminde ABD emperyalizminin politikalarına uygun olarak Türkçülüğün yeniden canlandırılması (1946-1969),
- Türkçülüğün Türk-İslam sentezine dönüştürülmesi (1969 ve sonrası),
- 12 Eylül Atatürkçülüğü ve milliyetçiliği.

Bu yazının amacı, bu başlıklardan ilkinin ele almaktır.

Devletler saldırıya uğradığında ülkenin ileri gelenleri çözüm arar. Osmanlı İmparatorluğu da varlığına yönelik saldırıların yoğunlaştığı 19. yüzyılda, devleti kurtarmak için çözüm arayışlarına sahne oldu. İlk adımlardan biri de, Osmanlı’da inançlara göre “millet sistemi” altında ayrı ayrı örgütlenmiş olan dini topluluklardan çağdaş bir “Osmanlı milleti” yaratmaya çalışmaktı.

Osmanlı’da dini inançlara dayalı “millet sistemi”, İmparatorluğun büyüyerek, Ortodoks, Yahudi ve Ermeni toplulukları da bünyesine katmasıyla kuruldu. Fatih Sultan Mehmet döneminde İstanbul’un alınmasından sonra zaman içinde “Rum milleti”, “Ermeni milleti”, “Yahudi milleti” oluştu. Bu “milletler”, evlenme, çocukların durumu, nafaka, miras, mal ve mülk edinme konularında kendi iç düzenlemelerine ve yargı sistemlerine tabiydi. Ayrıca Müslümanlar vardı. “Müslüman milleti” de Türkler, Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Boşnaklar, Çerkesler, Gürcüler, Abazalar, vb. etnisitelerinden oluşuyordu.

Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerinin bazı hakları kısıtlıydı.

Osmanlı Devleti’ni parçalamak ve paylaşmak isteyen devletler ilk olarak 1821 yılında Mora ayaklanmasıyla işe girişti. 1827 yılında Navarin deniz savaşında Osmanlı donanmasının Fransız, İngiliz ve Rus ortak güçlerine yenilmesinin ardından, yabancı devletlerin yönettiği Yunan devleti 1829 yılında Osmanlı’dan ayrıldı ve 1832 yılında Yunan krallığı kuruldu. Aynı dönemde Sırp isyanı ve bazı Kürt aşiretlerinin ayaklanmaları da yaşandı.

1829 yılında Yunan bölgelerinin Osmanlı’dan ayrılması, Osmanlı devlet adamlarını devletin bütünlüğünün korunabilmesi için çözüm aramaya yöneltti. Osmanlı halkı inançları temelinde birbirinden farklı hukuk sistemlerine bağlı, eğitimleri ve kamu hizmetleri birbirinden çok farklı topluluklardan oluşuyordu. 19. yüzyıl, çağdaş milletlerin yaygınlaştığı dönemdi. Osmanlı devlet adamları, farklı “milletler” biçiminde örgütlü bu halk topluluklarından “federatif bir millet” yaratmaya çalıştı. Bu süreç, “Osmanlı milleti” bilincini geliştirerek, halkta “mozaik” türü bir bütünleşme yaratabilmeyi amaçlıyordu.

Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk nüfus sayımı, 1829 yılında Yunan bölgelerinin ayrılması sonrasında, 1931 yılında yapıldı.

Anadolu ve Rumeli'de yalnızca erkek nüfusun sayıldığı sayımın ortaya çıkardığı tablo aşağıda sunulmaktadır:

Rumeli'de 513.443 İslâm, 811.546 Hristiyan (Reaya), 29.532 Kıpti, 11.674 Yahudi, 3.566 Ermeni erkek yaşıyordu (Toplam 1.369.766).

Anadolu'da 1.988.027 İslâm, 366.625 Hristiyan (Reaya), 7.143 Kıpti, 5.338 Yahudi, 16.743 Ermeni erkek yaşıyordu (Toplam 2.383.876)

Rumeli ve Anadolu'nun toplamında, 2.501.425 İslâm, 1.178.171 Hristiyan (Reaya), 36.675 Kıpti, 17.012 Yahudi ve 20.309 Ermeni erkek yaşıyordu (Toplam 3.753.642) (DiE, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1995;215)

1893 yılına ilişkin verilere göre de, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı toplum grupları şu şekilde belirtiliyordu:

İslam (6.691.990 erkek, 5.893.960 kadın)

Rum (1.233.435 erkek, 1.096.741 kadın)

Ermeni (532.283 erkek, 457.604 kadın)

Bulgar (445.501 erkek, 373.461 kadın)

Katolik (83.094 erkek, 67.077 kadın)

Yahudi (102.117 erkek, 81.889 kadın)

Protestan (19.311 erkek, 16.958 kadın)

Latin (10.713 erkek, 7.527 kadın)

Süryani (12.197 erkek, 10.401 kadın)

Gayri-müslim Kıpti (1.644 erkek, 1.509 kadın)

Yabancılar (171.675 erkek, 64.015 kadın)

TOPLAM (9.304.035 erkek, 7.071.190 kadın; genel toplam 17.375.225) (Sakin,Orhan, Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu, Ekim Yay., İstanbul,2008;150-151)

Bu rakamlara, İstanbul'a uzak bazı yöreler, bazı aşiretler, bazı bölgelerde kadınlar dahil değildi. Dahil olmayanların toplam sayısının 3 milyon 100 bin dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

Bir "Osmanlı milleti" yaratma çabaları, bu temel üzerinde geliştirildi.

3 Kasım 1839 tarihinde Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı ile bir "Osmanlı milleti" yaratma çabasının ilk önemli adımları atıldı. Bu fermanla, Rum, Ermeni ve Yahudilere, Müslümanların sahip oldukları haklar tanındı. Bu çizgiyi sürdüren Ali ve Fuat Paşalar da 18 Şubat 1856 tarihindeki Islahat Fermanı'nda bu bütünleşmeyi sağlamayı amaçlayan yeni düzenlemeler yaparak, Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarına önemli güvenceler sağladı. Bu kesimlerin dini faaliyetleri güvence altına alındı, gayrimüslimlere yönelik siyasi kısıtlama ve sınırlamalar sona erdirildi. Karma mahkemelerin yetkileri genişletildi. Vergi ve askerlik konularında eşitliği sağlayıcı düzenlemeler getirildi. Ancak tüm düzenlemeler yapılırken, inanca dayalı "millet sistemi" büyük ölçüde korundu. "Osmanlı milleti" mozaik türü federatif bir yapıyla yaratılmaya çalışıldı. 1876 Anayasasında da şu hüküm yer aldı: "Madde 8.- Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur."

Ancak Rum, Ermeni ve Yahudi topluluklarına tanınan eşit haklara karşın, bir "Osmanlı milleti" yaratarak devleti dağılmaktan ve parçalanmaktan kurtarma çabaları başarılı olamadı.

Bunun çeşitli nedenleri vardır.

İnançlara dayalı bir "millet" sisteminin çeşitli alanlarda devam ettiği koşullarda, ortak bir milli kimlik yaratılması mümkün değildi.

Ülkede iç pazar bütünleşmemiştir; farklı etnik köken ve inançlardan gelen insanların ortak bir ekonomik bütünlük içinde faaliyet göstermelerini sağlayacak yapılanmalar yoktu.

İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkeler, Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşma kavgasında, Osmanlı uyruğu Rum ve Ermenilerle işbirliği yapıyorlardı. Özellikle Rum ve Ermeni zenginler,

kapitülasyonların yabancı uyruklulara tanıdığı haklardan yararlanabilmek için, bu ülkelerin vatandaşlığına geçiyordu.

Yusuf Akçura, 1904 yılında yayımlanan *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabında, bir Osmanlı milleti yaratma çabalarını ve bunun başarısızlığını şöyle anlatıyordu:

“Osmanlı milleti vücuda getirmek arzusu, pek yüksek bir hayali gayeye, pek yüksek bir ümide doğru yücelmiyordu, Asıl maksat, Osmanlı memleketindeki müslim ve gayrimüslim ahaliye aynı siyasî hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam müsavat husule getirmek; fikirlerce ve dince tam serbestî vermek; bu müsavat ve serbestiden faydalanarak, söz konusu ahaliyi aralarındaki din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek, Amerika Birleşik Hükümetlerindeki Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkarmak ve bütün bu zor ameliyatın neticesi olarak da, "Devlet-i Âliyye-i Osmaniye"yi aslî şekliyle yani eski hudutlarıyla muhafaza eylemekti. Ekseriyeti İslâm ve mühim bir kısmı Türk olan bir devletin bekasında ve kuvvetinin çoğalmasında, bilcümle Müslümanlar ve Türkler için fayda olmakla beraber, bu siyasî yol onlara doğrudan doğruya taalluk etmiyordu. Bu cihetle, Osmanlı hududu haricindeki Müslümanlar ve Türkler bununla o kadar meşgul olamazlardı. Mesele mahalli ve dahili bir mesele idi.

“Osmanlı milleti yaratmak siyaseti, ciddî olarak İkinci Mahmut zamanında doğdu. Bu padişahın: ‘Ben tebaamdaki din farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim...’ dediği meşhurdur. Milâdî ondokuzuncu asır başlangıç ve ortalarında bu siyasetin Osmanlı ülkelerinde itibar kazanması, kabili tatbik zan olunması tabii idi. O zamanlar Avrupa’da milliyet düşünceleri, Fransız Büyük İhtilâliyle, soy ve ırktan çok vicdanî isteğe dayanan Fransız kaidelerini milliyet esası kabul ediyordu. Sultan Mahmut ve onu takip edenler, iyice anlayamadıkları bu kaideye aldanarak, devletin ırk ve dini farklı tebaasını serbestlik ve müsavat ile, emniyet ve karşılıklı dostluk ile mezc ve terkip edip tek bir millet haline sokmanın imkânına inanıyorlardı. (...)

“Osmanlı milleti fikri, en ziyade Âli ve Fuat Paşalar zamanında geçerli idi. (...)

*“Vakıa Mithat Paşa, isimleri yukarda geçen iki ünlü vezirin bir dereceye kadar takipçisi idiye de, Mithat’ın siyasî programı onlarınkine nispetle daha karışık ve pek gelip geçici olduğundan ve Mithat’ı izleyen şimdiki Genç Osmanlılar’ın programları ise hayli müphem olduğundan Osmanlı milleti teşkili hayalinin Fransa İmparatorluğu ile beraber ve onun gibi tekrar dirilmek üzere, öldüğüne hükm olursa, hata edilmemiş olur sanırım.” (Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976; 19-21)*

“Osmanlı milleti”ni oluşturan unsurların bazılarının 1900’lü yılların başlarına kadar emperyalist güçlerle işbirliği içinde davranmaları ve bölücü terör eylemlerine başvurmaları üzerine ve bunların bazılarının zaten Osmanlı Devleti’nden kopmuş olmaları da dikkate alınarak, Türkçülük gelişti. Devleti kurtarma çabalarına 1905 ve özellikle de 1912-1913 yıllarından itibaren Türkçülük damgasını vurdu.